

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В ПРОЦЕСІ ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ (ПЕДАГОГІЧНОЇ) ПРАКТИКИ

THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL SKILLS OF THE FUTURE TEACHERS OF GEOGRAPHY IN THE PROCESS OF THE PASSING OF THE PRACTICAL TRAINING (TEACHING PRACTICE)

УДК [378.091.33-027.22]:91-057.21

Прохорова Л.А.,

канд. геол. наук,
завідувач кафедри фізичної географії
і геології

Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Непша О.В.,

старший викладач кафедри фізичної
географії і геології

Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Зав'ялова Т.В.,

старший викладач кафедри фізичної
географії і геології

Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

У статті розглядається формування професійних умінь майбутніх учителів географії в процесі проходження виробничої (педагогічної) практики; обґрунтовуються проблеми практичної підготовки майбутніх учителів географії; з'ясовується зміст та основні принципи практичної підготовки майбутнього вчителя географії; визначається перелік професійно необхідних умінь відповідно до професійних функцій майбутнього вчителя географії.

Ключові слова: виробнича практика, вчитель географії, географія, професійна діяльність вчителя, професійні вміння, навички.

В статье рассматривается формирование профессиональных умений будущих учителей географии в процессе прохождения производственной (педагогической) практики; обосновываются проблемы практической подготовки будущих учителей географии; выясняются содержание и основные принципы практической подготовки будущего учителя географии; определяется пере-

чень профессионально необходимых умений в соответствии с профессиональными функциями будущего учителя географии.

Ключевые слова: производственная практика, учитель географии, география, профессиональная деятельность учителя, профессиональные умения, навыки.

The process of the formation of the professional skills of the future teachers of geography in the process of the passing of the practical training (teaching practice) was considered in the article; the problems of the practical preparation of the future teachers of geography were substantiated; the content and the basic principles of the practical preparation of the future teacher of geography were studied out; the list of professionally necessary skills was determined in accordance with the professional functions of the future teacher of geography.

Key words: practical training, teacher of geography, geography, professional activity of the teacher, professional abilities, skills.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Виробнича (педагогічна) практика відіграє важливу роль у професійному становленні майбутніх педагогів. У процесі практики поглиблюються, розширюються і зміцнюються теоретичні знання студентів, формуються їхні педагогічні вміння та навички і професійно-особистісні якості, розвиваються педагогічне мислення, творча активність і самостійність. Перед викладачами і студентами стоїть завдання максимального використання можливостей педагогічної практики в справі вдосконалення підготовки майбутніх педагогів до самостійної педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна підготовка майбутнього вчителя географії вивчена в сучасних дослідженнях географів-методистів Л. Запорожця, Л. Зеленської, М. Криловця, С. Коберніка, В. Корнєєва, В. Носаченко, В. Обозного, А. Сиротенка, О. Тімець, Б. Чернова та ін., однак розвиток фахової (предметної, географічної) компетентності вчителя географії в процесі професійної практичної підготовки вивчених не досить. Окремі роботи О. Браславської (Тімець), І. Макарович [1; 20], А. Долгих, Л. Даценко, О. Непші [2], М. Лаврук [9], Г. Лисичарової, Г. Ламекіної [10], С. Мантуленко [12], Л. Маковецької [11], Л. Прохорової, Т. Зав'ялової [16; 17] присвячені вдосконаленню організації та проведенню педагогічної практики майбутніх учителів географії у загальноосвітніх школах.

Мета статті – проаналізувати процес формування професійних знань, умінь і особистісних якостей майбутнього вчителя географії під час проходження педагогічної практики в загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Навчаючись у педагогічному вищому закладі освіти (ВЗО) за спеціальністю 014.07 «Середня освіта (Географія)», студент набуває певного багажу професійних знань, без яких неможлива його подальша педагогічна діяльність. Так, під час вивчення дисциплін фізико-географічного та економіко-географічного циклів він оволодіває знаннями навчальних курсів, які знадобляться йому в подальшій педагогічній діяльності в загальноосвітніх школах. Він знайомиться з теоретичними основами географічних наук, з фактичним матеріалом, з методами географічних досліджень, оволодіває засобами аналізу топографічних, фізико-географічних та економіко-географічних карт, набуває специфічного мислення географа.

Під час опанування дисциплін методики викладання географії і шкільного курсу краєзнавства студент засвоює сутність, мету та завдання шкільної географічної освіти, виховні та розвиваючі завдання кожного із курсів фізичної, суспільної, економічної та соціальної географії, засвоює зміст педагогічної ідеї та принципи побудови наявної шкільної програми, підручників та навчальних посібників з географії та методики її викладання, усвідомлює важливість реалізації краєзнавчого

принципу навчання географії, необхідності природоохоронної роботи з учнями.

Різноманітні види навчальної діяльності студентів у процесі навчання пов'язані з необхідністю її планування, наприклад складання плану реферату, доповіді, конспекту уроку та ін. Все це – виконання вчителем конструктивної функції. На семінарських та практичних заняттях з усіх дисциплін навчального плану, захищаючи реферати, виступаючи з доповідями, повідомленнями з демонстрацією фрагментів уроків, а також доповідаючи на підсумкових наукових конференціях викладачів та студентів факультету, студенти готуються до виконання інформаційної функції. До початку виробничої практики певною мірою студенти опановують і дослідницьку функцію, виконуючи практичні індивідуальні завдання на навчальних фахових практиках та під час роботи над курсовими роботами і науково-дослідною роботою в студентських наукових гуртках. Однак зрозуміти сутність педагогічних досліджень і взяти в них участь студенти зможуть тільки на виробничій практиці [8].

Тільки на педагогічній практиці в процесі спілкування з учнями студенти-практиканти оволодівають такими функціями, як мобілізаційна, організаторська, розвиваюча, комунікативна.

Однак саме педагогічна практика є стартовою «школою» формування вчителя географії. Саме на педагогічній практиці, що має комплексний характер, створюються умови, які вимагають від практиканта мобілізації географічних, психолого-педагогічних, загальнонаукових та інших знань і умінь; використання цих знань і умінь педагогічно інтегровано з урахуванням конкретних цілей і умов навчання. Справді, реальний процес навчання включає в себе необхідність не тільки навчати, але і виховувати учнів. Студент стикається з живим організмом – класом, в якому виникають несподівані педагогічні ситуації, які вимагають від студентів прийняття негайних рішень. Крім того, у вчительській професії велике значення мають вміння і навички навчальної та виховної роботи з учнями різного віку [19, с. 278]. А ці професійні вміння і навички повною мірою можуть сформуватися тільки у безпосередньому спілкуванні студента з учнями, що забезпечується в системі підготовки вчителя тільки на педагогічній практиці [1, с. 52–58].

У «Положенні про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», затверджені наказом Міністерства освіти України за № 93 від 08.04.1993 року, відзначається, що якість підготовки фахівця різних спеціальностей залежить від зв'язку навчання з життям і з тією сферою діяльності, до якої готується студент. Це положення набуває особливого значення, коли йдеться про роль школи в підготовці вчителя: про це чітко говорять наведені вище приклади [14].

Разом із тим неможливо відокремлювати педагогічну практику від аудиторних занять в університеті. Хоча практика і являє собою особливу підготовку фахівців, вона нерозривно пов'язана із заняттями в університеті. Знання і вміння, отримані в аудиторіях університету, студент застосовує в загальноосвітній школі. Усвідомлення й оцінка студентів своєї педагогічної діяльності в школі – необхідна умова подальшого успішного оволодіння ним важливими професійними знаннями та вміннями на заняттях в університеті [18, с. 106–112].

Мета і завдання виробничої практики визначаються на основі загальних цілей виховання учнівської молоді, які постають перед школою на цьому етапі соціально-економічного розвитку України, мети навчання географії в загальноосвітній школі. Вони розробляються на основі вимог сучасної методичної і педагогічної науки до комплексу професійно-педагогічних знань, умінь і навичок випускника педагогічного ЗВО. Оскільки для визначення професійних знань, умінь і особистісних якостей вчителя географії ми використовуємо функціональний підхід, то цей же підхід ми збережемо і під час визначення ступеня підготовленості студента до педагогічної діяльності, а отже, і під час визначенні цілей практики.

Головна мета виробничої (педагогічної) практики – оволодіння студентами основними функціями педагогічної діяльності вчителя географії і формування професійних рис особистості вчителя [9; 10; 11; 20].

Розглянемо, які саме професійні знання і вміння, що відображують підготовленість студента-практиканта до виконання функцій педагогічної діяльності вчителя географії та які професійно важливі риси особистості вчителя мають проявитись, сформуватись, вдосконалитись у період педагогічної практики в школі.

Студенти в період педагогічної практики мають в основному оволодівати конструктивною функцією, яка забезпечується наявністю у студента таких умінь:

- складати індивідуальні плани-графіки роботи, визначати і формулювати цілі уроку – навчальні, виховні, розвиваючі;
- відбирати навчальний матеріал, який підлягає розгляду на уроці, встановлювати правильні взаємозв'язки між компонентами географічних знань (уявленнями, поняттями, закономірностями, причинно-наслідковими зв'язками, світоглядними ідеями, науковими факторами);
- виокремлювати методи і засоби навчання, адекватні цілям і змісту навчального матеріалу, психолого-педагогічним особливостям класу;
- прогнозувати можливі труднощі засвоєння учнями навчального матеріалу;
- планувати пізнавальну діяльність учнів і способи її організації;

- визначати тип і структуру уроку;
- складати тематичні і поурочні плани уроків;
- планувати зміст і методи проведення занять географічного гуртка, факультативу, різних форм позакласної роботи;

- планувати дообладнання шкільного географічного кабінету;

- планувати зміст і методи проведення виховної роботи, форми її організації [3, с. 47–54; 9; 10; 11].

Під час виконання намічених планів, конкретної виховної роботи, яка організується, і в позаурочний час у студентів одночасно формується складний за сукупністю комплекс умінь, що забезпечує виконання деяких функцій педагогічної діяльності.

Студенти на виробничій практиці мають оволодіти мобілізаційною функцією, яка забезпечується виконанням такого комплексу вмінь:

- активізувати і розвивати пізнавальну діяльність учнів, забезпечувати увагу, запам'ятовування, осмислення матеріалу (понять, закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків, фактів), розвивати інтерес до предмета вивчення;

- домагатися актуалізації наявних знань та формувати нові на основі опорних [10].

На педагогічній практиці необхідно оволодіти організаторською функцією, яка забезпечується наявністю таких умінь:

- організовувати виконання наміченого плану уроку;

- раціонально розподіляти час між структурними і логічними частинами уроку, між методами викладу навчального матеріалу практикантом і роботою учнів;

- спрямовувати роботу учнів, керувати процесом навчання на всіх етапах уроку: під час перевірки знань, умінь, нового матеріалу, самостійної роботи учнів, закріплення, домашнього завдання;

- спрямовувати роботу учнів під час проведення тематичних екскурсій, на заняттях факультативу, у позакласній роботі [11].

Педагогічна практика дає можливість студентам оволодіти комунікативною функцією. Яка забезпечується такими вміннями:

- установлювати ділові взаємини з учнями і між учнями, з педагогічним колективом школи та батьками;

- проявляти до учнів увагу, зберігати діловий тон, педагогічний такт [20].

Оволодіння інформаційною функцією передбачає володіння такими вміннями:

- формувати в учнів географічні знання (уявлення, поняття, причинно-наслідкові зв'язки);

- передавати навчальну інформацію в чіткій послідовності, використовуючи індуктивний та дедуктивний шляхи формування знань, враховуючи її з попередніми темами курсу і проводити міжпредметні зв'язки;

- передавати знання учням, вільно користуючись методами усного викладу, працюючи з підручником, картою, мультимедійною дошкою та іншими джерелами інформації, з різними засобами навчання, зокрема, технічними засобами навчання (ноутбук, мультимедійна система) в найбільш доцільному їх поєднанні, з урахуванням змісту навчального матеріалу і вікових особливостей учнів;

- використовувати методи і форми перевірки знань, передбачати за допомогою запитань і завдань рівні розумової активності учнів у відповідях;

- об'єктивно оцінювати відповіді учнів і коментувати оцінки, проводити закріплення знань, поточне й узагальнююче повторення з теми;

- давати домашнє завдання, при цьому надавати інструкції для його виконання;

- проводити бесіди з учнями та їхніми батьками на суспільні, педагогічні та географічні теми [9; 11; 20].

У період виробничої практики студент має оволодіти орієнтаційною (виховною) функцією, виконання якої потребує наявності таких умінь:

- здійснювати виховне навчання географії: формування національної ідентичності учнівської молоді, моральне, естетичне, природоохоронне, профорієнтаційне виховання як через навчальний географічний матеріал, так і шляхом установалення міжпредметних зв'язків;

- здійснювати виховання учнів під час позакласної роботи з географії і виконання обов'язків класного керівника [5, с. 212–214; 6, с. 17–20].

З метою проведення національно-патріотичного виховання студент має навчитись:

- органічно включати в навчальний географічний матеріал краєзнавчий з метою вивчення та популяризації історії українського козацтва, збереження і пропаганди історико-культурної спадщини українського народу;

- долучати школярів до національної історії, до різних масивів національної культури, до глибинної сутності народного життя;

- виховувати в учнів повагу до Конституції держави, законодавства, державних символів – Герба, Прапора, Гімну [13; 16, с. 114–115].

Оволодіти розвиваючою функцією студент зможе за наявності таких умінь:

- здійснювати розвиваюче навчання учнів, проводячи його на різних рівнях складності;

- поряд з пояснювально-ілюстративним і репродуктивним методами навчання включати продуктивний, використовуючи проблемний виклад, частково-пошукову і пошукову діяльність учнів, тобто здійснювати проблемне навчання;

- включати в навчання, зокрема для виконання самостійних робіт, типові і проблемні завдання для учнів (використовуючи як опубліковані в методичній літературі, так і сконструйовані самостійно);

– навчати школярів прийомів навчальної роботи (особливо роботи з підручником, географічною картою, типовими планами; узагальненню, конкретизації та ін.) [10; 11;15].

Під час проходження виробничої практики в школі студенти оволодівають дослідницькою функцією, виконання якої забезпечується такими вміннями:

– аналізувати урок в методичному, загально-дидактичному і психологічному аспектах з позицій сучасних вимог відповідних педагогічних наук і з урахуванням досягнень передового досвіду роботи вчителів географії. Оцінювати якість спостереженого уроку, виходячи з досягнень його цілей – навчальної, виховної та розвиваючої;

– здійснювати самоаналіз, теоретично осмислювати досвід роботи колег студентів, особливо в аналізі уроків;

– формувати висновки із самоаналізу та аналізу уроків колег студентів, використовувати у плануванні і проведенні наступних уроків, під час складання звіту з педагогічної практики;

– збирати, систематизувати, узагальнювати факти педагогічної діяльності з метою виконання науково-методичної роботи в період педагогічної практики [2, с. 22–27].

Одним із найважливіших завдань виробничої практики є формування особистісних якостей вчителя географії, а саме:

– інтерес до навчання географії і виховання учнівської молоді;

– вміння вести природоохоронну і краєзнавчу роботу;

– вміння проявляти професійну індивідуальність і педагогічну творчість;

– вміння проявляти наполегливість в удосконаленні знань і вмінь, необхідних для роботи в школі;

– професійної і психологічної готовності працювати в школі [12, с. 102–110; 17, с. 96–110].

Висновки. Залучення студентів-географів до безпосередньої педагогічної діяльності на педагогічній практиці у загальноосвітніх школах сприяє успішному освоєнню методики навчання, використання різноманітних педагогічних методів і прийомів у проведенні різних типів уроків і позакласних заходів; зміцненню зв'язку теоретичних знань і навичок, отриманих студентами у вивченні спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін з практикою; дослідженню сучасного стану навчально-виховної роботи; вивченню вікових та індивідуальних особливостей учнів, класного колективу; складанню психолого-педагогічної характеристики; розвитку інтересу до науково-дослідницької роботи з вивчення педагогічних проблем, до аналізу й узагальнення передового досвіду; виробленню творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності, розвитку вмінь аналізу результатів своєї праці.

Отже, виробнича практика є невіддільною частиною навчально-виховного процесу в підготовці вчителів-географів. Вона є базою для накопичення студентами професійного досвіду, стимулює педагогічну творчість студента, підсилює мотивацію професійної діяльності, готує до здійснення виховних функцій.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у визначенні ролі науково-дослідницької діяльності у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів географії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Браславська О., Макаревич І. Сучасні підходи до створення організаційно-педагогічних умов педагогічної практики студентів ВНЗ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. № 1. С. 52–58.
2. Долгих А.В., Даценко Л.М., Непша О.В. Науково-дослідницька діяльність студентів-географів під час педагогічної практики. *Економіко-географічна освіта і національна самосвідомість: актуальні проблеми їх формування*: збірник статей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених (18 квітня 2013 р.). Донецьк: ДІСО, 2013. С. 25–27 с.
3. Дудка І.Г. Професійна підготовка майбутніх учителів географії до позакласної роботи зі школярами. *Освітологічний дискурс*, 2014, № 3 (7). С. 47–54.
4. Зав'ялова Т.В., Непша О.В., Прохорова Л.А. Екологічна освіта в міжпредметних зв'язках географії і біології. *Екологічна стратегія майбутнього: досвід і новації*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 березня 2017 р., Умань). Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2017. С. 136–138.
5. Іванова В.М., Непша О.В. Поняття про міжпредметні зв'язки в шкільному курсі географії. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи*: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. Баку–Ужгород–Дрогобич: П'єсвіт, 2017. С. 212–214.
6. Іванова В.М., Непша О.В. Види міжпредметних зв'язків у шкільному курсі географії. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*. Переяслав-Хмельницький. 2018. Вип. 18. С. 17–20.
7. Кловак Г.Т. Основи педагогічних досліджень: навчальний посібник для студ. пед. спец. вищих навч. закл. Чернівці, 2003. 259 с.
8. Криловець М.Г. Фахова та методична підготовка майбутніх учителів географії: теорія і практика: монографія. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 301 с.
9. Лаврук М.М. Педагогічна та асистентська практика студентів-географів: навч.-метод. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 126 с.
10. Лисичарова Г.О., Ламекіна Г.О. Посібник до організації та проведення педагогічної практики студентів-географів. Д.: РВВ ДНУ ім. Олеса Гончара, 2012. 54 с.
11. Маковецька Л.О. Методичні рекомендації для проходження виробничої практики студентами спеціальності «Географія». Луцьк, 2015. 39 с.

12. Мантуленко С.В. Методичні аспекти формування майбутніх учителів географії до профільного навчання старшокласників. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 1. С. 102–110.

13. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://dspu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/> (дата звернення: 26.12.2018).

14. Наказ Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93> (дата звернення: 26.12.2018).

15. Носаченко В.М. Формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі фахової компетентності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.), 2016. 285 с.

16. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Краєзнавча робота студентів під час проходження педагогічної практики в загальноосвітніх школах. «Сучасні проблеми розвитку суспільної географії»: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної

конференції. Київ: Видавництво «Альфа-ПІК», 2014. С.114–115.

17. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Готовність майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнівської молоді у сучасній загальноосвітній школі. *Екологія – філософія існування людства*: зб. наук. праць. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт». 2018. С. 96–100.

18. Сметанський М.І. Роль педагогічної практики у системі професійної підготовки майбутніх учителів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вип. 4. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2004. С. 106–112.

19. Солоненко А.М. Виховання праксеологічної культури майбутніх учителів біології у процесі вивчення дисциплін професійно-практичного циклу. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка*. № 14. Т 1. 2015. С. 275–280.

20. Тімець О.В. Фахова педагогічна практика студентів-географів (компетентнісний підхід): програма і методичні рекомендації: навч. посіб. Умань: ВПЦ «Візаві», 2010. 60 с.